

Joni Eareckson Tada & Friends Inc., **Beyond Suffering Bible. Where Struggles Seem Endless, God's Hope Is Infinite,**

Tyndale House Publishers, 2016, ISBN 9781414392028, € 29,99

De *Beyond Suffering Bible* maakt deel uit van een reeks bijbels die sinds 1996 het licht zagen (*New Living Translations*). Oorspronkelijk gebaseerd op de Amerikaanse *Living Bible* van 1971, die een letterlijke en simpele vertaling van de grondtekst nastreefde, werd het accent in de *New Living Translations* al snel gelegd op een meer contextuele en interpretatieve vertaling. Naast de *Living Bible* genoten deze bijbels een grote populariteit. Al die studiebijbels hebben verschillende doelgroepen en leggen verschillende accenten. The *Beyond Suffering Bible* richt zich op mensen (en hun naasten) die te kampen hebben met (ondraaglijk) lijden. *Beyond Suffering* betekent dat je lijden kunt doorstaan en te boven komen. Deze bijbel belooft daarbij van onschatbare waarde te zijn. De bijbel is het werk van Joni Eareckson Tada & Friends, oprichter resp. medewerkers van het *Christian Institute on Disability*. De auteur kreeg in 1967 op jonge leeftijd een duikongeval, waarbij ze vanaf haar nek verlamd raakte. Na een langdurige periode van boosheid, vertwijfeling, diepe depressie en chronische pijn, gaf ze in 1979 haar leven een radicale wending en ontwikkelde een *Theology of Suffering*. Deze zienswijze houdt in

dat fysiek en geestelijk lijden de weg kan openen naar een mentaal en spiritueel genezingsproces. Mits je dat lijden legt aan de voet van het kruis. Dat doen mensen niet van nature. Lijden heeft een slecht imago, is iets wat je te allen tijde wilt vermijden. Maar als lijden op je weg komt, kun je er niet meer omheen. Hoe doe je dat als christen en hoe hou je het daarmee uit. Berust lijden op toeval, is het een gril van het lot of veroorzaakt door God, en heeft Hij er dus een diepere bedoeling mee, maar welke dan? Na jarenlange strijd komt de auteur tot de conclusie dat lijden niet Gods wil is, het is de wil van de duivel (*Satan; The Curse*) die op vernietiging uit is. Tijdens de verzoeking in de woestijn gebruikt Satan al zijn listen en lagen om Jezus voor zich te winnen maar tevergeefs. God gebruikt het door Satan veroorzaakte lijden door dat lijden op te zoeken, het te omhelzen als het ware en er een symbool van hoop en kracht van te maken. Een radicaal omdenken: God laat toe wat Hij haat om dat om te smeden tot een instrument van liefde. Mensen die lijden krijgen daardoor de kracht het uit te houden met hun lijden en – meer nog – in Jezus' voetsporen te treden door het te overwinnen. Met het oog op de heelwording naar lichaam en geest in Gods koninkrijk, kan daar in ons eigen leven al een voorschot op worden genomen. Mensen die lijden en daar sterker zijn uitgekomen, kunnen als voorbeeld dienen voor mensen die spiritueel op dood spoor zijn geraakt.

De bijbel is mooi vormgegeven. De omslag vertoont een kleurenfoto van een zonsopgang aan zee. Aan de voet van de zee zit een man of vrouw in een rolstoel. Hij of zij strekt de armen uit naar de zon. De symboliek is helder: hier zit – weliswaar aan een rolstoel gekluisterd en door velen als deerniswekkend beschouwd – een intens gelukkig mens. Een mens die alle pijn en leed bij Christus heeft gebracht en daardoor compleet getransformeerd is. Sla je de bijbel open dan volgt een bemoeidigend woord van de auteur, die haar lezers voorhoudt dat deze bijbel Gods goedheid belooft, ook en vooral in de diepste levenscrisis. Daarna volgt het negende vers uit Jesaja 63: 'In al hun nood was ook hijzelf in nood; zij werden gered door de engel van zijn tegenwoordigheid. In zijn liefde en mededogen heeft hij hen zelf verlost, hij tilde hen op en heeft hen gedragen, alle jaren door'. De bijbel bevat –naast de oud- en nieuwtestamentische Bijbelboeken (zonder de deuterocanonieke) veel aanvullend materiaal: meer artikelen van de auteur, verschillende leesgidsen en artikelen die het juiste lezen, begrijpen en gebruiken van deze bijbel tot doel hebben. De vraag dringt zich op hoe deze bijbel, compleet met bijbehorend interpretatiekader, pastores kan helpen mensen die (ondraaglijk) lijden te helpen en te troosten. Mijns inzien is dat nog niet eenvoudig. Nog afgezien van het feit dat de bijbel Engelstalig is en in eerste instantie bestemd voor Amerikanen uit evangelicale kringen,

zal de theodicee maar enkele groepen christenen aanspreken. Dat geldt eveneens voor de mensen die ik tijdens mijn voormalige functie van ziekenhuispastor heb mogen ontmoeten, ook al waren daar ook mensen bij, behorend tot de verschillende plaatselijke pinkstergemeenten. Hoeveel goeds er ook in de bijbel te lezen valt, kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat lijden verheerlijkt wordt en dat mensen die een gezond en welvarend leven leiden een unieke kans hebben gemist.

Annelies van Setten is mindfulness-trainer voor medewerkers en voormalig ziekenhuispredikant in de Tergooiziekenhuizen, Hilversum en Blaricum

Meta Top en Arend Jan Waarlo (redactie),
De woestijn zal bloeien. Inspiratie voor vernieuwing van geestelijke verzorging in de psychiatrie.

Uitg. De Graaff, Utrecht,
2017, ISBN 9789077024843.
168 pag., €19,50.

De woestijn zal bloeien is een bundel met bijdragen van twaalf auteurs. Het verbindende element wordt gevormd door het werk van humanistisch geestelijk verzorger Meta Top bij Stichting Delta Psychiatrisch Centrum in Poortugaal. Meta Top overleed in juni 2016 op 60-jarige leeftijd. Zij heeft zich jaren met hart en ziel ingezet voor de cliënten in de psychiatrie en ook voor tientallen geestelijk verzorgers in opleiding. Het was

een verlangen van Meta Top om haar ervaringen van haar werkzame leven te delen met anderen. Arend Jan Waarlo voerde gesprekken met haar. Het is een waar zingevingsproject geworden in haar laatste levensfase, vooral bedoeld ter inspiratie en vernieuwing van geestelijke verzorging in de psychiatrie. De bijdragen betreffen zowel praktijkbeschrijvingen als theoretische verkenningen, en kunnen gezien worden als *good practices* van zich vernieuwende geestelijke verzorging in de GGZ.

Na de inleiding begint Meta Top aan haar koerszoekende observaties en reflecties in de dagelijkse praktijk. De lezer krijgt een goed beeld van de ongemakken en zoekende bewegingen waarmee iedere geestelijk verzorger in de psychiatrie te maken krijgt. Zij spreekt primair vanuit haar persoonlijke gevoelens, legt van daaruit de verbinding met cliënten en de organisatie, geeft zodoende haar taken en profilering vorm. Je kunt goed navolgen hoe je als geestelijk verzorger je eigen instrument moet zijn om tot waardevolle, contextspecifieke en professionele interventies te komen. De andere auteurs voeren onderwerpen op die haar na aan het hart lagen en waarvoor zij zich expliciet heeft ingezet. Desondanks komt de eigenheid van iedere auteur duidelijk naar voren. Vrijwel alle auteurs nemen de eigen ervaring als vertrekpunt. Zij getuigen daarmee van een groot zelfreflectief vermogen. De zo verworven kennis weten zij vervolgens te verbinden met de theorie. De bijdrage van Lisa van Duij-

venbode bijvoorbeeld, *Omgaan met tragiek in de psychiatrie*, een pleidooi voor een narratieve praktijk van geestelijke verzorging, geeft dit helder weer. Op basis van haar beklemmende ervaringen met cliënten laat zij zien wat taal met de psychiatrie doet. In dit kader citeert zij dan Hannah Ahrendt: 'Als er geen taal is waarmee over ervaringen kan worden gesproken dan is ontmenselijking het gevolg' (p. 102). Alle bijdragen zijn de moeite waard voor 'geestverwante' professionals en zijn in het bijzonder aan te bevelen voor geestelijk begeleiders in opleiding. De eerste groep kan het boek als een aanmoediging zien om het vak verder te ontwikkelen en de tweede groep als inspiratie en voorbereiding op een stage in de GGZ. Hoewel de verbindende factor van Meta Tops werk overduidelijk is, zal de lezer de samenhang tussen de verschillende bijdragen wel zelf moeten zoeken.

Arend Jan Waarlo sluit af met een cultuurkritische bezinning op de opleiding en vorming tot vernieuwingsbekwame geestelijke verzorgers. Dit hoofdstuk getuigt van een grote betrokkenheid op het vak van geestelijke verzorging, ingegeven door de ervaringen van Meta Top, die zich bij haar start als geestelijk verzorger lang onthand heeft gevoeld. Hij vraagt zich af hoe adequaat geestelijk verzorgers worden opgeleid. Er zou meer aandacht moeten zijn voor de veranderingen in de positie en het werkkterrein van geestelijke verzorging: van individuele begeleiding naar een brede visie op de rol van de geestelijk ver-

zorger binnen de instelling (p. 155). Tevens houdt Waarlo een kritisch betoog over het onderwijsprogramma en spreekt hij zijn zorgen uit over de erosie van de identiteit van de Universiteit voor Humanistiek. Hij veronderstelt dat de tijd rijp is voor een herijking van haar identiteit en een herformulering van een daarop gebaseerde onderwijsvisie. De betrokkenheid en zijn inzet juich ik toe. De vele thematieken, elk met hun eigen complexiteit en politieke horizon, kunnen je als lezer overspoelen.

Volgens Meta Top zouden geestelijk verzorgers vaker de grenzen van het vak moeten opzoeken, risico's moeten nemen en verbinding moeten zoeken met de organisatie waar men werkt. Op deze manier kan geestelijke verzorging vanuit haar eigen visie een bijdrage leveren aan de toekomst van de zorg. Zij houdt een pleidooi voor verbreding van het vak. Het is haar overtuiging dat de zorg voor psychiatrische cliënten anders (humaner) moet en kan: namelijk vanuit de dialoog tussen gelijkwaardige gesprekspartners (cliënten, naasten en hulpverleners). Ze pleit voor gesprekken op allerlei niveaus binnen de instelling. Moreel beraad met medewerkers, dialogen over de waarden in de zorg met medewerkers, (ex-)cliënten en hun naasten. Niet alleen spiegelbijeenkomsten over de gegeven zorg, maar ook gesprekken met het bestuur over de toekomstige zorg in onzekere tijden. Met deze sterk humanistisch gekleurde publicatie, een vriendenboek, is een belangrijke laatste wens

van Meta in vervulling gegaan. De lezer kan er inspiratie uit opdoen, moed uit putten en waardevolle elementen verder ontwikkelen.

Bianca Lugten, docent praktische humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek

Martin Buber, **Ich und Du**,

Reclam 2016 (eerste druk: Insel-Verlag 1923), ISBN 978-3-15-009342-9, 160 pag., €6,99

Martin Buber, **Ik en Jij**,

Erven J. Bijleveld 2016¹², ISBN 978-90-6131-593-3, 175 pag., €18,50 (vertaling: Marianne Storm)

Theo Witvliet, **Kwaliteit van leven, het humanisme van Martin Buber**,

Skandalon 2017, ISBN 978-94-92183-39-2, 160 pag., €19,95

Het overkomt me regelmatig als ik na een gesprek met een patiënt terugkom in mijn werkkamer in het ziekenhuis en achter de computer schuif. Er moet geregistreerd worden. Hix legt mij vragen voor. Hoe lang duurde het gesprek? Wat deed ik: begeleiden, ondersteunen of kennismaken? Wat was het thema, en hoe was de beleving van de cliënt? Niet zelden werk ik mij zuchtend door de vragen heen. Ik heb net een mens ontmoet, er is iets gebeurd tussen ons, ik

ben er vol van. Hoe kan ik dat weergeven in zakelijke, afstandelijke termen? En zou Buber dit bedoelen als hij het in *Ich und Du* heeft over het verschil tussen het grondwoord Ik-Jij en het grondwoord Ik-Het?

Ich und Du van Buber (voor het eerst verschenen in 1923) is zo'n boek dat je eigenlijk gelezen moet hebben. Het was er nooit van gekomen, moet ik toegeven. Twee recente uitgaven gaven aanleiding dat alsnog te doen. Bij uitgeverij Bijleveld is de Nederlandse vertaling door Marianne Storm, *Ik en Jij*, nooit uit druk geweest. In 2016 verscheen een nieuwe oplage. En Theo Witvliet, emeritus hoogleraar *Geschiedenis van het christendom in de moderne tijd* aan de Universiteit van Amsterdam, publiceerde in 2017 *Kwaliteit van leven, het humanisme van Martin Buber* waarin hij benadrukt dat het denken van Buber nog steeds actueel is.

Hoe zit het nu met dat Ik-Jij? Mens word je volgens Buber pas in de ontmoeting, of dat nu de ontmoeting met een ander mens is of met bijvoorbeeld de natuur. In het Ik-Jij (Buber noemt het een grondwoord) is er geen 'ik' los van het 'jij'. Je bent als mens helemaal betrokken in de ontmoeting. Daarin gebeurt iets met je, het verandert je: na een echte ontmoeting ben je niet meer dezelfde die je was. Dat is iets heel anders dan het grondwoord Ik-Het, dat Buber ernaast plaatst. In het Ik-Het sta je als mens op afstand van andere mensen of van de wereld. Je kijkt, je objectificeert, je kent eigenschappen toe. De ander of het andere is

daarbij nadrukkelijk iets buiten jezelf, iets wat je kunt ervaren of gebruiken. Dat is nodig en nuttig, het is hoe het leven nu eenmaal is, maar het is niet waar het om draait. In het leven gaat het om de ontmoeting, ook al is die ontmoeting per definitie tijdelijk. Want na het Ik-Jij verval je als mens altijd weer in het Ik-Het. Maar het heeft je wel veranderd. Bovendien, zegt Buber, raak je in een echte ontmoeting even, hoe kort ook, aan de eeuwigheid. Raak je even aan het Eeuwig Jij, aan God.

Het is geen gemakkelijke kost, *Ich und Du*. Ook bij aandachtig lezen krijg je vaak niet meer dan een vermoeden van wat Buber bedoelt. Zijn taal is deels filosofisch, deels poëtisch, maar zeker niet systematisch. Dat maakt zijn denken moeilijk samen te vatten. Bovendien is het Duits niet eenvoudig. De Nederlandse vertaling van Marianne Storm is daarom zeker behulpzaam bij het lezen, ook al zijn de poëzie en het woordspel van Buber nauwelijks te vertalen. De vertaling doet dan ook technischer, systematischer aan dan de Duitse tekst. Ik heb ze uiteindelijk om en om gelezen: eerst het klankrijke, bijna betoverende en moeilijk te doorgronden Duits, dan hetzelfde gedeelte in het helder geformuleerde Nederlands van de vertaling. Zo vulden origineel en vertaling elkaar goed aan. Witvliet erkent dat Bubers werk niet eenvoudig is. Hij geeft in zijn boek ook geen eenduidige uitleg van het denken van Buber maar neemt je mee in de manier waarop hijzelf in de loop van vele jaren het werk van Bu-

ber gelezen heeft. In elk van de negen hoofdstukken legt hij uit wat hij van Buber geleerd heeft en waarom hij dat belangrijk vindt voor de tijd waarin wij leven. Kort samengevat draait het ook daarin om het woord ontmoeting. Juist in deze tijd, waarin mensen en groepen tegenover elkaar staan, waarin 'wij' en 'zij' elkaar uitsluiten, is Bubers nadruk op ontmoeting, dialoog, relatie en vertrouwen van groot belang. Buber leefde in wat hij een warwereld noemde, zegt Witvliet, en ook onze wereld is een warwereld. Juist daarom kan Buber ons inspiratie bieden. Witvliets benadering biedt een mooie en veelzijdige introductie in het denken van Buber. Ik deel zijn mening dat Buber nog steeds inspirerend is, al vond ik de manier waarop hij de ideeën van Buber toepast op de wereld waarin wij leven, niet altijd overtuigend. Maar misschien is het juist bij grote denkers wel zo: een ander kan je er van alles over vertellen, maar je moet ze uiteindelijk gewoon zelf lezen. Pas dan kan het je echt inspireren, pas dan kun je het in jezelf laten landen. En misschien kun je je pas dan echt afvragen wat het betekent voor de wereld waarin je leeft. Ik heb in elk geval weer genoeg om over na te denken. Het Ik-Het is onontkoombaar, zegt Buber. We objectiveren en analyseren wat af in deze wereld en daar weten we in de zorg alles van. Maar hoe zit het met het Ik-Jij? Met al die niet te protocolleren, niet te registreren ontmoetingen? Krijgen die ook de ruimte? Het lijkt me opeens een mooie doelstelling voor het beleidsplan van ons ziekenhuis:

het komende jaar streven we ernaar meer echte ontmoetingen te laten plaatsvinden. Want daar worden we allemaal beter van.

Engelien Hulsman, geestelijk verzorger HMC (Haaglanden Medisch Centrum)

Arianne en Paul Trossèl
i.s.m. Laura van der Burgt,
Oogwenk.

Uitgeverij Water BV,
Hilversum, 2017, ISBN
9789492495235, 334 pag.,
€ 19,95.

Wat gebeurt er met je als je ineens je motoriek en spraak verliest? Wat kan er gebeuren met je relatie(s)? Paul Trossèl (1971) heeft besloten om samen met zijn vrouw Arianne (1972) hierover een boek te schrijven. Zonder enige waarschuwing krijgt hij in 2008 als succesvol manager een hersenstaminfarct en is dan van het ene op het andere moment *locked in*, d.w.z dat bijna alle communicatiemogelijkheden zijn weggevallen. Hij heeft geen controle meer over zijn lichaam of zijn spraak. Zonder opsmuk vertelt zowel Paul als Arianne over het omgaan met dit noodlot, voor en vooral na het hersenstaminfarct van Paul. Per hoofdstuk wisselt het perspectief.

In het boek lees je over de vele tegenslagen die – nog afgezien van het infarct – hen overkwamen. De beloftes van een uitermate duur kuuroord in Duitsland waar Paul zo lang in geloofde. De bizarre regels in

onze maatschappij voor kinderopvangtoeslag als een van de partners stopt met werken (een medewerker van de belasting die uitlegt dat de kinderopvangtoeslag wél wordt toegekend als ze zouden gaan scheiden). Over de moeite die Arianne heeft om de zorg voor hun jonge kinderen te combineren met het er zijn voor haar echtgenoot. Maar het gaat ook over de gave dingen, zoals de geboorte van hun dochter, die echter meteen ook als bitter ervaren wordt. Hij kan zijn kind niet vasthouden en ook niet een poos op zijn borst hebben, omdat hij heftige hoestbuien heeft. Het gaat over de trouw van kameraden die met 'brakke' grappen stug de humor blijven opzoeken en over de niet aflatende steun en hulp van familieleden. Indringend is de beschrijving van de ervaringen met hulpverleners. Hoe afhankelijk ben je als je door een handicap niet kunt spreken en telkens moet afwachten of andere hulpverleners op jouw manier kunnen en willen communiceren, en of zij vervolgens begrijpen wat je behoeften en wensen zijn. De epiloog schrijven ze gezamenlijk. Het moeten doen met wat er over is, de 'rafels van het leven'. Het went nooit. Maar ook lees je over de waarde van hulp en hoop zoals zij die hebben ervaren en die ze met de stichting *Unlocked* ook aan anderen proberen te bieden. 10% van de opbrengst van het boek gaat naar de stichting.

Het is een openhartig en soms onthutsend eerlijk boek geworden. Het gaat vooral over knokken, over hoop, kracht vinden in jezelf, over frustratie, woede,

uithoudingsvermogen en het behouden van je waardigheid en regie. Voor Paul en Arianne is duidelijk wat hen drijft: de liefde voor hun kinderen. De schrijfstijl van het boek is levendig. Nuchter, emotioneel, fel, gelardeerd met vloeken als het hun de spuigaten uitloopt. Een bijzonder boek, dat een inktje geeft in de beleving van een mens die vrijwel totaal en permanent afhankelijk is geworden van de zorg. Aan te raden voor ieder die werkzaam is in de zorg.

Mini Jurjens, geestelijk verzorger bij Careyn

Erwin van Meekeren,
Saskia van Deursen, Gerrit
Glas, Monica Gundrun,
Kim Janssens, Catalijne 't
Lam, Menno Oosterhoff,
Flip Jan van Oenen,
Alan Ralston, Derek
Strijbos, Ad Vingerhoeds,
**Zelfonthulling. Openheid
van professionals in de
GGZ.**

Boom uitgevers, Amsterdam
2017, 116 pag., ISBN
9789058757999, € 16,99.

Maximale toenadering met behoud van distantie. Dit adagium van H.C. Rümke leerde ik ruim 30 jaar geleden op de HBO-V als een soort richtlijn voor communicatie met de patiënt. Dichtbij zijn en afstand houden. Volgens Menno Oosterhoff, een van de auteurs, betekent het vooral afstand houden in die relatie. Over hoe je dichtbij bent en hoe je nabij-

heid vorm geeft bestaan geen protocollen. Het wordt nauwelijks in opleidingen geleerd. En er is weinig literatuur over. Zelfonthulling is een manier om dichtbij te zijn, en past bij een zorg die naar gelijkwaardigheid streeft en die de menselijke maat in de zorg bewaart. Maar kan zelfonthulling wel, en zo ja, hoe doe je dat dan?

Over dat eerste zijn alle auteurs het eens: het is geen vraag, zelfonthulling gebeurt. Sterker: je kunt je zelf niet onthullen. In de manier waarop je omgaat met je cliënten, in de inrichting van je kamer, in je kleding, in je activiteiten op social media laat je iets van jezelf zien. Maar hoe zit het met eigen ervaringen, privé of van jouw psychische gezondheid: mag of moet je die delen met je cliënt, als hij of zij ernaar vraagt? En wat zeg je? Hoe zit het met tranen, mag je die laten zien als je geraakt bent door het verhaal van je cliënt? Over deze vragen gaat dit boek. Het is geschreven door mensen die bijna allemaal werkzaam zijn in de GGZ: psychiaters, psychotherapeuten, psychologen, hoogleraren en onderzoekers. Daarmee gaat het vooral over zelfonthulling binnen de geestelijke gezondheidszorg. In het voorwoord, in de verantwoording en in de acht hoofdstukken worden allerlei facetten belicht van zelfonthulling, inclusief casuïstiek en tabellen. Sommige bijdragen zijn heel persoonlijk, bijvoorbeeld over eigen tranen en eigen psychische ziekte. Andere zijn meer theoretisch in de beschrijving van zelfonthulling, gaan over definiëring van begrippen als professionaliteit,

echtheid, rollen, onderscheid tussen de professionele rol en de rol als persoon van de professional, en over de ethische kant. Eén punt komt in bijna alle hoofdstukken terug: wat je als hulpverlener wel of niet onthult, het moet echt zijn en geen trucje, en het moet ten dienste staan van je cliënt en zijn therapeutische proces.

Zelfonthulling wordt omschreven als elk gedrag van een professional waarmee hij persoonlijke informatie prijsgeeft aan de patiënt, zoals gevoelens, gedachten, indrukken, ervaringen, zienswijzen en waarden. De professional kan zelf het initiatief nemen tot professionele zelfonthulling, maar ook de patiënt kan hierop aansturen, door persoonlijke vragen te stellen aan de professional. Zelfonthulling is in te delen naar aard (bewust/intentioneel of onbewust/niet-intentioneel), vorm (verbaal, non-verbaal of contextueel) en inhoud (*self-involving* als het de interactie betreft in het hier en nu tussen hulpverlener en patiënt of *self-revealing* als het gaat over zaken die spelen in het leven van de professional buiten de context van de behandelrelatie).

Ook de geestelijk verzorger leeft met vragen rond zelfonthulling. Wat vertel ik in het groepsge-sprek binnen de psychiatrie en waarom? Hoe ga ik om met het verschil in opvatting hierover tussen mij en een verpleegkundige of activiteitenleider die erbij zit? Zij willen niet altijd meedoen in het groepsge-sprek, bijvoorbeeld omdat het te persoonlijk is om te vertellen wat

hun kracht geeft in het leven. Zij ervaren een andere relatie tot de patiënt, omdat ze patiënten dagelijks zien, anders dan de geestelijk verzorger die één keer in de week komt. Mij gaf in dat verband het hoofdstuk 'Hoe kwetsbaar krachtig kan zijn' duidelijkheid. Het beschrijft drie basisrollen voor de therapeut: expert, procesconsulent en participant. Elke rol is verbonden met een specifieke taal, communicatiestijl en denkkader. Als professional vervul je die verschillende rollen op verschillende momenten tijdens je werk. Zelfonthulling is verbonden met de rol van participant, waarin dialoog centraal staat en de focus persoonsgericht is en jij het instrument bent. Die rol speelt de geestelijk verzorger regelmatig en dan past zelfonthulling.

De menselijke maat binnen de gezondheidszorg verdient aandacht. Tegelijk kan het ook heel verwarrend zijn voor een patiënt of zijn naaste. Als moeder van een zoon die kanker bleek te hebben, raakte ik van slag toen de huisarts tranen in zijn ogen kreeg bij dat bericht. Een heel menselijke reactie, maar ik voelde de neiging om hem te troosten, terwijl ik die troost zelf zo hard nodig had op dat moment. Zo'n ervaring wordt ook in het boek beschreven. Er zitten zo veel aspecten aan de zelfonthulling van de professional. De verdienste van dit boek is dat het zelfonthulling op de kaart zet binnen de (geestelijke) gezondheidszorg, een aanzet geeft tot verdere discussie en een pleidooi houdt voor aandacht hiervoor in opleidingen.

Zeker ook met het oog op de inzet van ervaringsdeskundigen is dat van belang. Wat mij betreft mag zelfonthulling ook meer op de kaart komen van geestelijk verzorgers en hun opleidingen. Geestelijk verzorgers zijn vaak nabij en houden ook distantie. In onze gesprekken gaat het uiteindelijk om de ander.

Trijnien Nielen-Rosier, geestelijk verzorger in ziekenhuis Rivierenland Tiel

Kees en Margriet van der Kooi, **Goed gereedschap is het halve werk. De urgentie van theologie in pastoraat en zielzorg.**

Uitg. Boekencentrum, Utrecht 2017, 174 pag., ISBN 9789023950448, € 16,99.

Goed gereedschap is een bijzonder boek, alleen al doordat het is geschreven door een echtpaar: Kees en Margriet van der Kooi. In 15 hoofdstukjes beschrijft Margriet, bijna 40 jaar geestelijk verzorger in verschillende ziekenhuizen, steeds één pastoraal gesprek waarin zij een verhaal uit de Bijbel aanbiedt aan de pastorant. Vervolgens schrijft Kees, hoogleraar Systematische Theologie aan de VU, daarover een theologische reflectie.

De beschreven gesprekken gaan over thema's waarop iedere geestelijk verzorger regelmatig stuit: overbelasting, er niet mogen zijn, schaamte, angst, misbruik, een kind dat sterft, stemmen horen. Steeds wordt duidelijk gedemonstreerd hoe Margriet haar bagage aan ver-

halen en andere teksten uit de Bijbel inzet in deze gesprekken en wat dat bij de betreffende pastoraal lijkt te bewerkstelligen. Zo lezen we over de inzet van het verhaal van Maria en Martha die Jezus in hun huis ontvangen, van het verdriet en de woede van Jezus bij de dood van Lazarus, van het welkom aan de verloren zoon, en vele andere verhalen en teksten. Zo gezien zou je dit boek een vervolg kunnen noemen op het boekje van Peter Bukowski, *De Bijbel ter sprake brengen*. Ook het boek van de Van der Koois is zeer instructief voor wie de eigen vaardigheid in dit opzicht zou willen vergroten.

Opvallend vind ik dat Margriet van der Kooi bij herhaling nogal stevig uit de hoek komt in de gesprekken. Wie zich afvraagt hoe een geestelijk verzorger als 'tegenover' op kan treden, vindt hier vele voorbeelden. Tegelijk stelt zij haar optreden en inbreng direct en uitdrukkelijk onder kritiek van collega's (p. 152, p. 167). Elke beschrijving van een pastoraal gesprek wordt gevolgd door een reflectie van de hand van Kees van der Kooi. Deze reflecties zijn onderling nogal verschillend. Meestal legt hij de vinger bij wat de pastor wel deed en juist niet, en attendeert de lezer op meer verborgen aspecten in het gesprek

die hem of haar wellicht waren ontgaan. Soms gaat hij daarna uitgebreid in op het thema van het gesprek, bijvoorbeeld waar het over schaamte en angst ging (p. 94 e.v.), soms geeft hij uiteenzettingen over de verhouding tussen de theologische vakken en discussies tussen theologen (p. 64 e.v.), soms volgt een korte beschrijving van theologische begrippen (p. 38 e.v.). Al naar gelang de eigen interesse van de lezer zal de ene reflectie meer aanspreken dan de andere.

Dit boek voert vooral een pleidooi voor het inzetten van levensbeschouwelijke en theologische opvattingen in de geestelijke verzorging (en trouwens ook in andere vormen van begeleiding, maar dat terzijde) én voor de eigen theologische reflectie op die opvattingen. Dat zou de eigen bijdrage van de geestelijk verzorger in de interdisciplinaire zorg volgens de auteurs moeten zijn. En dat de christelijke traditie als bron van opvattingen in tal van situaties hout snijdt, maakt zij wat mij betreft overtuigend duidelijk. Onduidelijk blijft welke doelgroep de auteurs op het oog hebben voor hun boek. Mijn eerste indruk was dat het geschreven is voor geestelijk verzorgers. Zij kunnen hier naar mijn idee ook zeker hun voordeel mee doen. Maar het exposé over de

VGvZ (p. 157), de uitleg over de strekking van het boek 1984 van Georg Orwell (p. 91) en over de secularisatie (p. 53-54) suggereren eerder een veel minder ingevoerd lezerspubliek. Het boek is prettig geschreven en de hoofdstukjes zijn kort gehouden. Bovendien is het voorzien van een bibliografie, een register van zaken en een register van namen.

De rijkdom van het boek zit voor mij vooral in de beschreven gesprekken en de rol die de geestelijk verzorger daarin speelt, en dan met name haar inhoudelijke inbreng. Zo'n inblikje in de keuken van een collega krijg je maar zelden en daarvoor komt haar lof en dank toe. Dat maakt ook dat ik, dit boek gelezen hebbend, erg nieuwsgierig ben geworden naar vergelijkbare boeken geschreven door collega's uit andere levensbeschouwelijke tradities, om te lezen wat zij uit hun levensbeschouwelijke en/of theologische gereedschapskistjes te voorschijn halen om patiënten tot 'refiguratie' (p. 166) uit te nodigen. Ik hoop van harte dat we een en ander tegevoet kunnen zien.

Anneke de Vries, geestelijk verzorger en KPV-trainer in het Radboudumc Nijmegen en is tevens vrijgevestigd supervisor